

ЕКОЛОГІЧНА МЕРЕЖА УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Досліджено особливості формування екологічної мережі. Встановлено основні територіальні особливості її формування, структуру та перспективи інтеграції до Пан-Європейської екомережі.

Исследованы особенности формирования экологической сети. Установлены основные территориальные особенности ее формирования, структура и перспективы интеграции в Пан-Европейскую экосеть.

The features of forming of ecological network are explored. The basic territorial features of its forming, structure and prospects of integration, are set to EKONET.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. За екологічних умов, що склалися в біосфері загалом, і в Україні зокрема, актуальним і відносно новим інтегрованим методом збереження біорізноманіття, захисту довкілля від подальшої деградації є формування національної екологічної мережі.

Екомережа – єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні [1].

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Основні концептуальні положення формування екомережі викладені в працях В.В.Волошина, М.Д.Гродзинського, Б.М.Данилишина, М.І.Долішнього, С.І.Дорогунцова, В.І.Олещенка, Л.Г.Руденка, В.Я.Шевчука, Ю.Р.Шеляг-Сосонка, П.Г.Шищенко, та інших. Фундаментальним аспектам формування і розвитку екомереж присвячені також праці Ю.Р.Шеляг-Сосонка (1999), П.Г.Шищенко, М.Д.Гродзинського (2001), В.А.Барановського (2001), Т.Л.Андрієнко (1991), С.М.Стойка (1995, 2004), К.М.Ситника (1995), М.А.Голубця (1997). Слід відзначити вагомий внесок Л.Г.Руденка (1999, 2001), І.О.Горленко (2001), Н.Р.Малишевої, В.І.Олещенка (2001), В.М.Пащенко (2000) в розробку концептуальних основ екомереж в руслі міжнародної стратегії узгодженого розвитку, обґрунтування географічних аспектів їх формування.

Цілі статті. Основною метою нашого дослідження є спроба дати

відповіді на наступні запитання:

- що таке екологічна мережа України;
- для чого вона створюється;
- яка її структура, тенденції і проблеми формування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Обґрунтування доцільності формування національної екологічної мережі. Після розбудови завершеної мережі природно-заповідних територій постає інше завдання – формування своєї національної екомережі. Як і вся природоохоронна громадськість Європи, Україна також розпочала на державному рівні закладати перші підвалини її формування. Це відносно новий напрям природоохоронної діяльності, хоча такі ідеї висловлювалися вченими вже давно [2].

Природоохоронна діяльність є одним з основних пріоритетів у розвитку нашої держави. За роки незалежності розроблено досить ґрунтовну законодавчу базу у сфері охорони природи. Загалом за цей період прийнято понад 90 законів України, близько 100 постанов Кабінету Міністрів України, указів Президента України, приблизно вдвічі збільшилась площа природно-заповідного фонду нашої держави. В Україні сформувалась і активно діє мережа громадських природоохоронних організацій.

Проте екологічна ситуація в країні не поліпшилась, і після Чорнобильської катастрофи експертами оцінюється як критична. Під природними територіями залишилось лише 12% її загальної площі. Рівень забруднення екосистем перевищив їх здатність до самоочищення і самовідновлення, що призвело до їхньої деградації. Значній кількості організмів загрожує перспектива бути занесеними до „Червоної книги України”, яка вже налічує 541 вид рослин і 382 види тварин, та до „Зеленої книги України”, що включає 127 рослинних угруповань. Кількість видів рослин і тварин, стан яких викликає тривогу, з кожним роком збільшується. Традиційні методи природоохоронної діяльності вже не спрацьовують [3].

Нині охороняти потрібно не окремі види і розрізнені ділянки природних територій, як це практикувалось раніше, а цілісні функціональні комплекси. Саме на такому підході базується концепція створення екологічної мережі. Вона є інтегральною в організації збереження біотичного і ландшафтного різноманіття, поєднує в собі всі попередні системи охорони природи, пов’язує природоохоронну діяльність з різними секторами народного господарства (аграрним, транспортним, лісовим, туристичним тощо) і є основним елементом стратегії сталого розвитку.

Концептуально екомережа на даному етапі є інтегруючою ідеєю збереження навколишнього природного середовища. Це обов’язкова ланка, що поєднує в одне ціле всі концепції системи охорони природи. Її метою є відновлення генетичної, екологічної і функціональної нерозривної єдності біологічних систем як взаємообумовленої цілісності на основі вільного обміну біоенергетичною та генетичною інформацією, можливостей природної міграції та розповсюдження рослин і тварин.

Тому важливе значення має подальше вдосконалення нормативно-

правової бази у сфері формування екологічної мережі, створення на основі природних комплексів і унікальних територій об'єктів, що підлягають особливій охороні. Це сприятиме зменшенню, запобіганню та ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності людей на навколишнє середовище, збереженню природних ресурсів, генофонду живої природи.

Це якісно новий підхід до розв'язання традиційної проблеми взаємовідносин людського суспільства і природи, спрямований на забезпечення функціонування всіх природних компонентів довкілля як єдиної цілісної системи. Нині це основний реальний шанс у намаганнях екологічно свідомої частини людської спільноти зберегти природне середовище від подальшої його руйнації і остаточного виснаження [1].

Національна екомережа як складова Пан-Європейської екологічної мережі. Пан-Європейська екомережа (EKONET) – це нова політика в охороні природи. Вона була започаткована в Нідерландах і зараз набуває значного розвитку. Загальна Європейська мережа розглядається як основний напрям реалізації стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. EKONET націлена на інтеграцію територій, що охороняються, і тих, де збереглася природна рослинність, у різних країнах Європи в єдину систему, яка б забезпечувала функціонування, збереження і відтворення всього біорізноманіття.

Національне законодавство з проблем формування екологічної мережі у нашій країні є поки що дуже обмеженим із-за короткого періоду часу, що минув від початку його створенню. Вихідним, основним нормативним документом в цій галузі є, беззаперечно, Закон України „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки”, №1989-III, прийнятий Верховною Радою України 21 вересня 2000 року, далі у тексті – Програма [2].

Вже в цьому документі було визначено шляхи організації спільних транскордонних елементів національної екологічної мережі та Всеєвропейської екологічної мережі.

Програмою передбачається забезпечити поєднання національної екологічної мережі з екологічними мережами суміжних країн, що входять до Всеєвропейської екологічної мережі, шляхом створення спільних транскордонних елементів екологічної мережі у межах природних регіонів та природних коридорів, узгодження проектів землеустрою на прикордонних ділянках.

Створення спільних транскордонних елементів національної екологічної мережі здійснюватиметься у співробітництві з такими країнами:

Республіка Польща – Західнополіський біосферний заповідник, біосферний заповідник Східні Карпати, Розточанський біосферний заповідник;

Республіка Білорусь – Західнополіський біосферний заповідник, Рівненський природний заповідник, національний природний парк Прип'ять–Стохід;

Російська Федерація – Сновський природний заповідник, Луганський природний заповідник, Деснянсько–Старогутський національний природний

парк, національний природний парк Меотида, національний природний парк Донецький кряж;

Румунія – Дунайський біосферний заповідник, Вижницький національний природний парк;

Республіка Молдова – Нижньодністровський національний природний парк;

Словацька Республіка – біосферний заповідник Східні Карпати.

Розробники національного законодавства в цій сфері та формування екомережі в нашій країні спиралися на досвід європейських країн з цієї проблеми. Країни Європи вже надбали певний досвід зі створення як національних, так і міжнародних охоронних територій та об'єктів, що є результатом плідної міжнародної співпраці, проведення спільних наукових заходів.

Методичною основою створення і розвитку національних екологічних мереж у європейських країнах нині стала Пан-Європейська Стратегія збереження біологічного і ландшафтного різноманіття.

Правовою основою формування національної екологічної мережі є Закони України: „Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 року, „Про природно-заповідний фонд України” від 16 червня 1992 року [9], „Про тваринний світ” від 13 грудня 2001 року, „Про рослинний світ” від 9 квітня 1999 року, „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки” від 21 вересня 2000 року, „Про екологічну мережу України” від 24 червня 2004 року”; Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року, Лісовий кодекс України від 8 лютого 2006 року, Водний кодекс України від 6 червня 1995 року.

Формування, збереження та використання екомережі здійснюється відповідно до таких основних принципів[5]:

а) забезпечення цілісності екосистемних функцій складових елементів екомережі;

б) збереження та екологічно збалансоване використання природних ресурсів на території екомережі;

в) зупинення втрат природних та напівприродних територій (зайнятих рослинними угрупованнями природного походження та комплексами, зміненими в процесі людської діяльності), розширення площі території екомережі;

г) забезпечення державної підтримки, стимулювання суб'єктів господарювання при створенні на їх землях територій та об'єктів природно-заповідного фонду, інших територій, що підлягають особливій охороні, розвитку екомережі;

г) забезпечення участі громадян та їх об'єднань у розробленні пропозицій і прийнятті рішень щодо формування, збереження та використання екомережі;

д) забезпечення поєднання національної екомережі з екомережами суміжних країн, що входять до Всеєвропейської екомережі, всебічний розвиток міжнародної співпраці у цій сфері;

е) удосконалення складу земель України шляхом забезпечення науково-

обґрунтованого співвідношення між різними категоріями земель;

є) системне врахування екологічних, соціальних та економічних інтересів суспільства.

Основним каркасом екомережі має бути існуюча мережа природно-заповідного фонду, однак доповнена новими елементами. Зокрема, до неї залучатимуться інші природні території, що охороняються, та перспективні для заповідування, які будуть з'єднуватися природними екокоридорами, що забезпечить безперервний біоенергетичний та генетичний обмін у межах природного середовища. Буферні зони будуть сприяти зміцненню мережі та її захисту від зовнішніх негативних факторів. Визначатимуться й охоронятимуться центри біорізноманіття, ареали раритетності, міграційні шляхи тощо. Головна мета екомережі – зберегти весь комплекс екосистем, середовищ існування видів та їх генетичної різноманітності, не допустити подальшої фрагментації рослинного покриву, забезпечити достатній простір природних середовищ для збереження видів, створити сприятливі умови для вільного розселення і міграції видів флори і фауни, забезпечити відновлення компонентів ключових екосистем та екологічну стабільність ландшафтів України, що є запорукою стабільності людського життя [2].

Формування екологічної мережі передбачає зміни в структурі земельного фонду країни шляхом віднесення (на підставі обґрунтування екологічної безпеки та економічної доцільності) частини земель господарського використання до категорій, що підлягають особливій охороні з відтворенням притаманного їм різноманіття природних ландшафтів.

Важливим є визначення просторових параметрів елементів національної екологічної мережі.

Національна екологічна мережа включає елементи загальнодержавного і місцевого значення, які визначаються за науковими, правовими, технічними, організаційними та фінансово-економічними критеріями.

До елементів національної екологічної мережі загальнодержавного значення належать природні регіони та природні коридори [3].

Природні регіони – природно-територіальні утворення значної площі, суцільність яких визначається характерними для них фітоландшафтами, фізико-географічними, адміністративними та іншими ознаками, що характеризуються типовими та унікальними природними компонентами, які виконують регіональну екостабілізуючу роль. В першу чергу тут зосереджено існуючі та такі, що створюватимуться, природно-заповідні території. Насамперед це регіони Карпат, Кримських гір, Донецького кряжу, Приазовської височини, Подільської височини, Полісся, витоків малих річок, окремих гирлових ділянок великих річок, прибережно-морської смуги, континентального шельфу тощо.

Природні коридори – основні комунікаційні елементи національної екологічної мережі, що забезпечують природні зв'язки зонального характеру. У першу чергу це Поліський (лісовий), Галицько-Слобожанський (лісостеповий), Південноукраїнський (степовий), а також меридіональні природні коридори, просторово обмежені долинами великих річок – Дніпра, Дунаю, Дністра, Західного Бугу, Південного Бугу, Сіверського Дінця, які об'єднують водні та

заплавні ландшафти – шляхи міграції численних видів птахів і тварин.

Окремий природний коридор, що має міжнародне значення, формує ланцюг прибережно-морських природних ландшафтів Азовського і Чорного морів, який оточує територію України з півдня.

Висновки. На основі проведених досліджень, аналізу законодавчо-нормативної бази по створенню, збереженню і використанню національної екологічної мережі, вивчення звітно-статистичних даних і спеціальної літератури можна зробити наступні висновки.

1. Створення та функціонування екологічної мережі України в наш час є перспективним інтегрованим методом збереження природного середовища, біологічного різноманіття, запобігання подальшої деградації земель, що зазнали значного антропогенного навантаження і втрати господарсько цінних властивостей.

2. Екологічна мережа України є органічною складовою Пан-Європейської екологічної мережі, що стало логічним наслідком географічного розташування нашої країни у центрі Європи, впровадження у національне екологічне законодавство принципів міжнародної співпраці у сфері охорони природи та дотримання нашою державою зобов'язань, які впливають із намірів інтегруватися у поважні міжнародні інституції (Європейський Союз, СОТ тощо).

3. Найважливішими складовими національної екологічної мережі на період створення були ліси та інші лісовкриті площі – 10380,2 тис. га (17,2 % території країни), пасовища – 5465,6 тис. га (9,06 %), об'єкти і території природно-заповідного фонду України – 2399 тис. га (4,0 %), сінокоси – 2307,3 тис. га (3,82 %), лісосмуги – 645,5 тис. га (1,07 %).

Список літератури:

1. Корсак Н. Б. Про стан виконання Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі. / Н.Б.Корсак //Екологічний вісник. – 2003. – №3–4. – С. 2–4.
2. Закон України „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки” від 21 вересня 2000 року №1989-III // Відомості Верховної Ради, 2000, №47, ст. 405.
3. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Матеріали третьої всеєвропейської конференції міністрів „Довкілля для Європи”. – К.: Мінекобезпеки, 1998. – 54 с.
4. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку природоохоронних систем Поділля: концептуальні підходи, практична реалізація / Л.П. Царик – Тернопіль: Видавн. відділ ТНПУ, 2009. – 320 с.